

М.В. Цимбал (Чернівці)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті наголошено на необхідності забезпечення високої якості, конкурентоспроможності та мобільності сучасних фахівців, від ефективної роботи яких значною мірою залежить успіх соціально-економічних і політичних перетворень у країні. Мінливі умови ринкових відносин, глобальні процеси інтеграції, все більша інтелектуалізація праці, інформатизація суспільства вимагають від спеціалістів не тільки відповідного обсягу фундаментальних знань, професійної компетентності, а й високого інтелектуального розвитку, певних особистісних якостей, нового типу розумової діяльності, економічного стилю мислення.

Теоретичний аналіз формування економічного мислення є складовою частиною більш загальної наукової проблеми – вивчення категорії “мислення”. Категорія мислення у психологічному словнику трактується як процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненим та опосередкованим відображенням дійсності [8, с.136]. У більшості наукових праць мислення розглядається як процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненим та опосередкованим відображенням дійсності (Л.М.Анциферова, Л.С.Виготський, П.Я. Гальперін, В.В.Давидов, С.Д.Максименко, О.М. Матюшкін, О.В.Скрипченко, К.О.Славська, О.К. Тихомиров; Дж. Брунер, А.Валлон, Ж.П’яже та ін.).

Я.О.Пономарьов подає таке визначення: “Мислення – це процес, який забезпечує рух індивідуального пізнання від незнання до знання; воно виникає в ситуаціях задач, для розв’язання яких у суб’єкта немає готових засобів. Його мета - пошук зміни умов ситуації для задоволення потреби” [13, с. 194]. Г.С.Костюк теж поєднує мислення і пізнання: “Мислення являє собою процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об’єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв’язках і відношеннях” [7, с.195].

На думку А.В. Брушлінського, мислення - це психічний процес самостійного пошуку й відкриття суттєво нового, тобто процес опосередкованого й узагальненого відбиття дійсності під час її аналізу та синтезу, що виникає на основі практичної діяльності з чуттєвого пізнання і далеко виходить за його межі [2, с. 10]. В.Н. Дружинін пов’язує мислення із постановкою і вирішенням проблем та задач; необхідно вміти гнучко мислити, вміти перетворювати знання в знаряддя активних дій, привчатись шукати розв’язок в тих випадках, для яких ще не існує розроблених правил дій [6, с.86].

Слід наголосити, що саме мислення є, так би

мовити, спільною сферою економіки й психології в плані спеціальних досліджень. Тим більше, коли в наш час економіка рухається до нових ідей, стає очевидною організаційна роль психології в розвитку економіки як різновиду наукової творчості. Водночас вже протягом усього XX століття спостерігається збільшення ролі економіки в розвитку практично всіх наук, вона фактично стала важливою складовою пізнання. Це також зумовлює актуальність дослідження становлення економічного мислення різних вікових категорій (дошкільники, школярі, студенти тощо), різних фахів (інженери, хіміки, медики, психологи, математики тощо), та різних фахових рівнів (допрофесійний, професійний тощо).

У своєму генезисі економіка являє собою продукт особливого виду наукового пізнання дійсності, результат її специфічного відображення. Економіка - наука про виробничу діяльність та обмін її результатами між людьми; економіка вивчає яким чином людина здійснює організацію виробництва і споживання [1]. Економіка – наука вибору. Вона вивчає рух економічного життя – тенденції в розвитку цін, виробництва, безробіття. У міру вивчення цих явищ вона допомагає виробити політику, реалізуючи яку уряд може впливати на економічне життя [4]. Економіка – наука молодих. Економізація знань – це природний процес, що дозволяє, зокрема, заощаджувати різні ресурси, потрібні для розв’язання виникаючих проблем [20]. Донедавна російські (А.Абалкін, П.Бунич, А.Аганбегян, Т.Заславська, А.Кітов, В. Куликов, Г.Попов) та західноєвропейські й американські дослідники (Г.Тард, Г.Мюнстерберг, Дж.Катона) найбільше уваги приділяли обґрунтуванню необхідності враховувати психологічні фактори в економіці, а також проблемам моделювання економічних процесів прийняття рішень.

Дослідження сутності економічного мислення та закономірностей його функціонування отримало розвиток у роботах А.Н.Пономарьова, К.А.Улибіна, В.Д.Попова, А.К.Уледова, В.П.Фофанова, Л.І.Абалкіна, А.С.Нисимчука, Н.І.Горлача, Б.П.Шем’якіна, О.Т.Шпак, І.О.Смолюка, М.Л.Малишева.

На думку В.Ф. Моргуна, економічне мислення – “це мислення, якому властиві: орієнтація на прискорення прибутку, збалансованість переживань, змістовна спрямованість на ефективне виробництво товарів і послуг, гармонійне поєднання конвеєрної рутини і творчого пошуку в матеріальній сфері” [11, с. 17]. За С.В. Лукаш, таке мислення визначає внутрішню якість особистості, що зумовлює її здатність осмислювати й здобувати економічні

знання та реалізувати їх у практичній діяльності [10, с. 27].

За визначенням В.В.Спасеннікова, економічне мислення є системою поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення. Таке мислення є структурним елементом людського мислення загалом [16, с.111]. Визначальним фактором змісту економічного мислення є характер існуючих відносин власності, місце людини у суспільному розподілі праці, рівень її освіти. Найважливішими елементами економічного мислення є вміння знаходити оптимальні рішення для зростання економічної ефективності окремого підприємства, галузі та народного господарства, оволодіння найновішими методами технологічних, проектно-конструкторських розробок, техніко-технологічна культура, орієнтування на раціональне використання економічних і природних ресурсів [9, с.141].

Незважаючи на чисельність трактувань у визначенні економічного мислення, в цій області досліджень залишається ряд аспектів, що вимагають спеціального вивчення. На нашу думку, це перш за все уточнення сутності економічного мислення в якості предмета психологічної науки. Значущість вивчення нами проблеми економічного мислення зумовлюється тим, що її розробка створює підґрунтя для формування особистості, що здатна оптимально вирішувати нестандартні завдання, винаходити нетрадиційні підходи до вирішення проблем, тобто сформувати свій індивідуальний стиль діяльності.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі економічного мислення, в обґрунтуванні та розробці методів його активізації.

Суттєвий інтерес для нашого дослідження представляють праці російських та українських педагогів і психологів (М.К.Акімова, Ш.О.Амонашвілі, Ю.К. Бабанський, І.Д.Бех, С.У.Гончаренко, В.М. Дружинін, І.А. Зязюн, Г.С.Костюк, В.Г.Кремень, В.С. Лутай, С.Д. Максименко, Н.Г.Ничкало, С.О. Сисоєва, О.В. Сухомлинська, Б.М. Теплов, М.О.Холодна, В.В.Ягупов та ін.), зарубіжних учених (Г.Айзенк, Д.Векслер, Ф. Верном, Ж.Піаже, Ч.Спірмен, Р. Стернберг, Л.Терстоун та ін.), в яких обґрунтовані особливості функціонування психіки людини, у тому числі формування мислення, у різних видах діяльності.

Дослідження теоретичних засад формування економічного мислення неможливе без історико-філософського обґрунтування, що включає питання історії становлення науки про виникнення та розвиток людського мислення. Феномен мислення вивчається багатьма науками, кожна з яких визначає його сутність, закономірності розвитку і функціонування з різних позицій залежно від предмета свого дослідження. Філософія розглядає питання відношення мислення до буття, можливості і

шляхи пізнання навколишньої дійсності за допомогою мислення, визначаючи його як найвищий продукт особливим чином організованої матерії, активний процес відображення об'єктивного світу в людському мозку в формі суджень, понять, умовиводів [20, с.169]. Фізіологія виходить з того, що мислення, як і інші психічні функції, є результатом діяльності мозку, тому вивчає роботу механізмів головного мозку, тієї матеріальної основи, за допомогою якої здійснюються процеси мислення. Кібернетика розглядає мислення з точки зору закономірностей процесів управління і переробки інформації, вивчає можливості і шляхи технічного моделювання мислительних операцій у формі штучного інтелекту. Діалектична логіка показує, як розвивається мислення понятійне, наукове, яке відображає в поняттях предмет, що існує незалежно від свідомості і волі та поза ними [18, с.11]. Формальна логіка вивчає закони правильного, раціонального мислення, основні його форми (поняття, судження, умовивід). Соціологічні дослідження мислення засновані на вивченні історичного розвитку процесу пізнання залежно від соціальної структури різних суспільств [18, с.11-12]. Психологія вивчає мислення у всій різноманітності і взаємозв'язку його видів, представляючи його як процес, що є вираженням певної активності суб'єкта, мотивованої потребами, інтересами і цілями, що мають значущість для конкретної особистості. У психології виділяють за різними ознаками такі види мислення: за формою □ наочно-образне, наочно-дієве, абстрактно-логічне; за характером завдань, що вирішуються □ теоретичне та практичне; за ступенем розгорнення і характером протікання процесу мислення □ дискурсивне (аналітичне) та інтуїтивне; за ступенем новизни та оригінальності □ репродуктивне та продуктивне (творче).

Досліджуючи мислення людини, психологи та педагоги вважають необхідним виділяти також певні його типи, специфічні особливості, зумовлені об'єктивною відмінністю задач, які доводиться вирішувати, залежно від предметної галузі як змістовної основи функціонування мислення. Основні механізми мислення людини єдині, але форми мисленнєвої діяльності різні, оскільки різні задачі, що стоять в тому чи іншому випадку перед розумом людини [17, с.224]. Розумові дії, що виступають як засіб перетворення даного конкретного матеріалу, набувають специфічних рис залежно від навчального матеріалу, що призводить до формування деякого вміння виконувати розумові дії саме на цьому матеріалі, і тому характер такого матеріалу може служити критерієм відмінності видів мислення. За даною ознакою виділяють технічне, інженерне, математичне, економічне, історичне, екологічне, художнє мислення тощо. В той же час існують певні

якості, риси, притаманні багатьом видам мислення, незалежно від їх предметної спрямованості.

Питання формування певних типів мислення досліджували багато видатних науковців. Так, В.В. Давидов, О.К.Дусавицький, Д.Б.Ельконін, І.Я. Лернер пропонують формувати теоретичне мислення. Д.Б. Богоявленська, Б.І.Коротяєв, П.Ф.Кравчук, І.Я.Лернер, О.Н.Лук, В.О.Моляко, Я.А.Пономарьов, А.Т.Шумілін та ін. наголошують на необхідності формувати творче мислення; А.М.Алексюк, В.Р. Ільченко, Б.І.Коротяєв, І.К.Матюша, В.Г.Разумовський та ін. вважають, що молодь повинна опанувати сучасну теорію пізнання, на основі якої формується науковий, інтегративний стиль мислення. Дослідники підкреслюють також важливість алгоритмічного, глобального, інформаційного, процедурного, системного, технологічного, технічного, та інших типів мислення.

Багато уваги в психологічно-педагогічних дослідженнях приділяється питанням формування та розвитку економічного мислення, свідомості, поведінки, які досліджуються О.В. Аксьоновою, Ю.К. Васильєвим, О.В. Матвієнко, В.Ф. Моргуном, О.С. Падалкою, Н.П. Мельниковою, А.С. Нісімчуком, П. Хейне та ін.

Разом з тим визначення сутності, змісту, основних рис економічного мислення досить не однозначні. Аналіз наукової літератури дозволив виділити основні підходи до розуміння поняття "економічне мислення".

З урахуванням структури об'єкта соціального пізнання Л.С.Бляхман, А.С.Нісімчук, Л.Н. Пономарьов, А.К.Уледов, О.Т.Шпак, Н.І.Горлач вважають правомірним виділення економічного мислення в якості одного з видів суспільного мислення.

Виділення економічного мислення в якості предмета осмислення вимагає його наукового аналізу й визначення специфічних особливостей та компонентів структури. Перш за все слід підкреслити, що визнання існування економічного мислення зовсім не означає протиставлення його мисленню взагалі. У зв'язку з необхідністю вирішення різноманітних задач, що виникають перед людиною, на базі єдиних основних механізмів мислення виникають різні форми розумової діяльності. Мислення як процес, що включає в себе загальні логічні операції аналізу та синтезу, абстрагування, узагальнення, підкоряється єдиним закономірностям та здійснюється єдиним психологічним механізмом. Розглядаючи мислення в контексті певної діяльності особистості, вирішення специфічних проблем, що характеризуються своєрідним змістом та понятійним апаратом, ми повинні враховувати його певну специфіку.

Л.Н. Пономарьов розглядає економічне мислення як інтелектуальну властивість, здатність людини відображати, осмислювати економічні явища

й відносини, пізнавати їх сутність і зв'язки, засвоювати й співвідносити економічні поняття, категорії, теорії, вимоги економічних законів із реальністю і відповідним чином будувати свою діяльність [12, с. 57].

Н.Г. Грам і І.М. Панасенко вказують, що економічне мислення є обов'язковим елементом економічної свідомості й економічної культури людини та пов'язане з її соціально-психологічними якостями (ощадливість, підприємливість, діловитість) [5, с. 49].

"Економічна поведінка – це сукупність послідовних дій (вчинків) людини, що вона здійснює в процесі діяльності в усіх сферах економічного життя суспільства, в якій виявляються її взаємовідносини з соціальним середовищем і які характеризуються такими якостями, як підприємливість, діловитість, самостійність у прийнятті рішень, відповідальність за прийнятті рішення, компетентність, комунікабельність" [5, с. 15].

За змістом економічне мислення є процес осмислення економічних явищ, їх пізнання, зіставлення економічних категорій і теорій з реальністю, відповідне орієнтування в економічній дійсності. Економічне мислення повинно відповідати й розвиватись залежно від суспільних економічних відносин. Економічні відносини і є той зовнішній фактор, який у процесі пізнання людьми переходить у внутрішні компоненти їх економічного мислення.

В.І.Свистун п'ять рівнів формування економічного мислення фахівців. Це такі рівні:

–розпізнання – здатність студента пізнати, пригадати раніше засвоєний матеріал; загальне уявлення про економічний об'єкт, явище;

–запам'ятовування – запам'ятовування вивченого матеріалу (від конкретних фактів до цілих теорій), спираючись лише на свою пам'ять;

–розуміння – здатність переказати навчальний матеріал своїми словами, навести власні приклади, зробити його інтерпретацію, довести певне судження, передбачити результат, отримати самостійно нову інформацію;

–перенесення – здатність до аналізу та синтезу, встановлення взаємозалежності та відмінності між фактами і наслідками, бачення помилок в логічних міркуваннях, творча переробка інформації;

–оцінка – судження про цінність ідей, методів, прийомів; оцінка відповідності висновків наявним даним, значущості того чи іншого результату, виходячи з прийнятих критеріїв [15, с. 48].

Науковці виокремлюють такі рівні економічної поведінки:

–низький рівень: відсутній чи майже невиражений потяг до економічних знань; повністю відсутній цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, ініціативність; постійна невпевненість

практично у всіх видах економічної діяльності; повна неспроможність самостійно організувати та виконувати біль-менш складну роботу; незнайомі ситуації викликають значні труднощі; яскраво виражена стандартизована поведінка, повторення за зразком;

–нижче середнього: проявлення працьовитості та наполегливості, як правило, під зовнішнім впливом; відсутність соціально-ціннісних орієнтирів, хоча можливе часткове зацікавлення підприємництвом, яке не потребує інтелектуального забезпечення і значного фізичного напруження; матеріальна і моральна незадоволеність не спонукає до дій;

–середній: наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, працьовитість, як правило, проявляють при зовнішніх впливах; бажання мати успіх не підтверджується відповідною діяльністю, між намірами та діями спостерігається значний розрив; намагання діяти як більшість, уникати ризику і невідомих способів дій; обмежений потяг до нових форм економічної діяльності;

–вище середнього: наявність яскравого прояву наполегливості, ініціативності, винахідливості і самостійності; бажання бути матеріально незалежним підтверджується діяльністю; можливий не повний, але зважений ризик; проявляється зацікавленість ринковою економікою при відсутності комплексних знань у цій сфері; самостійність у діяльності періодично потребує порад інших чи відомих схем дій; творче вирішення ситуації можливе при наявності зразка; проявляється комунікабельність;

–високий: яскравий прояв цілеспрямованості, наполегливості, ініціативності, винахідливості, самостійності, постійно сильно виражене бажання бути матеріально незалежним, що підтверджується активною діяльністю; вміння ризикувати; постійне намагання поповнювати досвід у сфері ринкової економіки; постійна потреба у підприємницькій діяльності; вміння налагоджувати стосунки [9, с.143].

У зв'язку з таким поділом вважаємо, що досягнути високого рівня економічного мислення і економічно доцільної поведінки людини можна лише за умови, коли вона навчилася мислити економічними категоріями та поняттями, які відображають нові процеси й явища в економіці; коли у неї як фахівця будуть визначені потреби в необхідності застосовувати отримані знання на практиці, тобто коли буде у неї буде розвинута економічна свідомість як результат сформованості економічного мислення.

Обґрунтовуючи думки зазначених науковців, можна зробити такий висновок: економічне мислення є єдністю економічних знань, прийомів і способів розумових дій та операцій, відповідних настанов

особистості та їх використання в пізнанні й осмисленні соціально-економічних явищ і розв'язанні конкретних економічних проблем у процесі професійної діяльності.

Висновок. Все більшої актуальності в Україні набувають питання економічної підготовленості молоді до життя в суспільстві, де налагоджуються нові ринкові відносини. У зв'язку з підвищеними вимогами щодо підготовки підростаючого покоління до життя в нових ринкових умовах, в теорії і практиці психології, педагогіки постає важлива проблема формування економічного мислення та розвитку творчих здібностей особистості.

Формування нового економічного мислення є вузловим моментом у підготовці майбутнього спеціаліста. Це забезпечить його професійне становлення, надасть змогу оптимально вирішувати різнопланові проблемні ситуації навчання та виховання, винаходити нетрадиційні підходи до вирішення проблем і завдань, тобто сформувати індивідуальний стиль діяльності. Вибір теми і постановка проблеми нашої наукової статті – теоретичні засади формування економічного мислення – є актуальною на етапі сучасного перетворення суспільства і є однією з найменш досліджених проблемних питань, що привертає увагу до вивчення.

Необхідність формування економічного мислення в майбутніх спеціалістів з фінансів зумовлено, на нашу думку, такими чинниками:

- по-перше, цілями, законами, закономірностями, принципами та особливостями функціонування економіки України в сучасних умовах;

- по-друге, практичним невтручанням державних органів влади у функціонування різних економічних установ в умовах ринкового господарювання, обмеженим виділенням державою ресурсів для розвитку підприємств, що створює значні проблеми для їх керівників;

- по-третє, суттєвим збільшенням ролі менеджменту в функціонуванні підприємств;

- по-четверте, різким зростанням ролі людського фактору в управлінні економічними, соціально-політичними, соціально-психологічними та іншими процесами в підприємствах;

- по-п'яте, необхідністю всебічного фахового обґрунтування управлінських, економічних, фінансових та інших проблем функціонування підприємств на основі опори на культуру професійного мислення фахівців, підґрунтям якого є професійне мислення;

- по-шосте, різким зростанням ролі особистісного фактору у професійній діяльності фахівця тощо.

Аналіз змісту цих причин показує, що суттєвим напрямом їх розв'язання є цілеспрямоване формування і розвиток економічного мислення у майбутніх фахівців економічного профілю у ВНЗ.

Відповідно, у науково-педагогічних працівників мають бути чітко визначені цілі, завдання, принципи та організаційно-методичні основи формування у студентів економічного мислення, яке відбувається у процесі їх професійної підготовки у ВНЗ.

Перспективи дослідження. Виділення критеріїв та причин рівня сформованості дозволяє перейти до емпіричних методів дослідження рівня розвитку

економічного мислення у спеціалістів з фінансів. Діагностування студентів експериментального дослідження на основі визначених критеріїв буде здійснюватись за допомогою: спостереження, бесіди, інтерв'ю, спеціально розроблених анкет, оціночних шкал, тестів, спеціально відібраних задач, методів рейтингу й самооцінювання, вивчення результатів навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокіна М.Е. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. — М., 1999. - 401 с.
2. Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование. — М., 1979. — 230 с.
3. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. — М., 1983. — 93 с.
4. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. Учебник для вузов. — М., 1998. — 266 с.
5. Грама Н.Г., Панасенко І.М. Ощадливість і діловитість – важливі складові економічної культури: Методичні рекомендації. — Одеса, 1987. — 64 с.
6. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. — СПб., 1999.— 368 с.
7. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. — К., 1989. — 608 с.
8. Краткий психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — Р.-н-Д., 1998.
9. Ложкін Г., Спасенніков В., Комаровська В. Економічна психологія: Навчальний посібник. — К., 2004. — 304 с.
10. Лукаш С.В. Педагогічне розуміння економічного мислення //Педагогіка і психологія. — 1999. — № 1. — С. 26-34.
11. Моргун В.Ф. Сучасне економічне мислення: вихідні положення //Роль іноземних інституцій у формуванні сучасного економічного мислення в Україні / За ред. В. Зелюка. — К., Полтава, 1998. — С. 8-29.
12. Пономарев Л.Н. Экономическая культура: сущность, направление, развитие. — М., 1987. — 269 с.
13. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. — М., 1976. — 280 с.
14. Пономарев Я.А. Психологический механизм творчества // Принципы системности в психологических исследованиях. — М., 1990. — С. 157-164.
15. Свистун В.І. Економічна підготовка фахівців-аграріїв. — Житомир, 1999. — 80 с.
16. Спасенников В.В. Экономическая психология. — М., 2003. — 381 с.
17. Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. Т.1. — М.: Педагогика, 1985. — 328 с.
18. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учебное пособие. — М., 1984. — 272 с.
19. Филиппов А.В., Ковалев С.В. Психология и экономика // Психологический журнал. — 1989. - №.1.
20. Философский энциклопедический словарь. — М., 1983.

Подано до редакції 20.06.08

РЕЗЮМЕ

У статті подано головні підходи до аналізу економічного мислення в психологічній літературі. Подано визначення сутності, змісту, основних рис,

рівнів економічного мислення. Обґрунтовується необхідність формування економічного мислення у майбутніх фахівців з фінансів.

SUMMARY

The article demonstrates some main approaches to analysis of economic thinking in psychological literature. It ascertains the essence, contents, features and levels of

economic thinking; substantiates necessity of developing economical thinking of future specialists in financing.